

A. J. TOYNBEE, A STUDY OF HISTORY. Abridgment of volumes I—VI
by D. C. Somervell, 3. izd., 1949.

Teški problemi suvremene ekonomske, društvene, političke i kulturne krize, koji su se pojavili poslije Prvog svjetskog rata, a postali su akutni nakon Drugoga, izazvali su čitav niz javnih i kulturnih radnika, publicista, učenjaka i umjetnika, da kažu svoju riječ o svima toliko isprepletenim pitanjima, koja oni obuhvaćaju pod pojmom »zapadne kulture«. U nekim intelektualnim krugovima na »Zapadu« postoji štaviše mišljenje, da je rad historičara važniji od djelatnosti onih učenjaka, koji u posljednje vrijeme daju na polju prirodnih i tehničkih nauka jedno fantastično otkriće za drugim. Historičar — smatraju oni — može proučavanjem historijske građe doći do zaključaka, s pomoću kojih bi se mogla u krajnjoj liniji spriječiti propast »zapadne kulture« (tj. buržoaskoga društva), ili barem riješiti mnoga teška suvremena pitanja. Mi dakako ne možemo prihvatiti shvaćanje o takvom zadatku historičara, jer je ono u suštini idealističko. Ali nas problem interesira, jer su različite »filozofije historije« bile uvijek usko povezane sa suvremenom problematikom samog »filozofa«, pa su to i danas, kada niču na podlozi krize kapitalističkog društva. Zbog toga je važno za teoretsku naobrazbu i širinu pogleda mladih historičara marksista, da se barem u grubim crtama upoznaju s literaturom koja prilazi historijskoj građi teoretski, sa zadržkom da odgovori na osnovna pitanja današnjice. U tom pogledu svakako je najinteresantniji, a i najpoznatiji rad engleskoga sveučilišnog profesora A. J. Toynbeeja »A study of history«, koji je, iako je djelo izašlo još između 1933 i 1939, izazvao žučne diskusije tek nakon Drugoga svjetskog rata.

Da bi odgovorio na toliko aktuelno pitanje: Mora li naša »zapadna civilizacija« propasti ili ne, a ako ne, kako da je očuvamo?, Toynbee je konstruirao čitav metafizički sistem nastanka, razvoja i propasti civilizacija (ne razlikujući pritom pojmove civilizacije i kulture).

Toynbee u prvom redu odbacuje nacionalnu historiju kao predmet historijskog proučavanja. Historijska jedinica, preko koje se jedino mogu shvatiti problemi historije, jest prema njegovu uvjerenju grupacija, koju on naziva društvo ili civilizacija. Toynbee identificira proučavanje nacionalne historije s uskim nacionalizmom. Ovo shvaćanje već je prva osnovna slabost u njegovu sistemu. Nacionalna historija je logična polazna točka u radu svakog historičara. Njeno tretiranje nipošto ne mora biti šovinističko, jer će pravi učenjak uvijek postaviti nacionalnu historiju u šire okvire općeg zbivanja. Toynbee se tako lišava jedine čvrste podloge, iz koje se mogu povući pouzdani zaključci, te preporučujući komparativno proučavanje civilizacija kao isključivo polje historijskog rada onemogućuje pogled u suštinu historijskog razvoja uopće. Taj momenat dolazi to više do izražaja, što Toynbee nije ni definirao pojam civilizacije. Po njemu se civilizacije razlikuju od primitivnih društava jedino po tome što su dinamične, dok su primitivna društva statična, odnosno po tome, što u primitivnim društvima mase slijede samo tradiciju, koja vodi natrag, dok u civilizacijama idu za stvaralačkim ličnostima, koje vode razvoj naprijed! Na temelju takvih »definicija« ne začuđuje, što Toynbee sasvim proizvoljno pronalazi u dosadašnjem historijskom razvoju 21 civilizaciju, koje su već izumrle. U današnje civilizacije ubraja: zapadno-kršćansku, ortodoksno-kršćansku u jugo-istočnoj Evropi i Rusiji, islamsku, indijsku i daleko-istočnu. Ova klasifikacija, koja se drži svjetskih religija, pokazuje već sama po sebi temeljnu tendenciju Toynbeejeva sistema, koja je izrazito religiozna.

Na glavno pitanje: Koja osnovna sila pokreće rast civilizacija?, Toynbee odgovara teorijom »izazova i odgovora« (Challenge and response). Društvo naime mora odgovarati na izazove geografske ili ljudske okoline, na pr. neplodne zemlje,

novе i neobrađene još zemlje, poraza u ratu, vanjskog pritiska neprijatelja, potlačivanja unutar društva kao što je ropstvo, rasna diskriminacija i sl. Ako je društvo sposobno da odgovori na izazove, ono će rasti, jer će se poslije svakog odgovora pojaviti nov izazov, na koji će biti potrebno dati odgovor. Ako društvo nije sposobno da odgovori na uvijek isti izazov, tada ono mora propasti. Toynbee je ovdje dao klasičan primjer za sofističko, a prema tome i površno tretiranje historije. Uzdigao je neke komponente mnogobrojnih, međusobno povezanih manifestacija historijskog razvoja do zakona, ne obazirući se uopće na sve ostale važnije komponente. Tako na pr. saznajemo, da je »izazov« feudalizma našem »zapadnom« društvu rezultat prethodnog razvoja, koji je bio način odgovora na »izazov« Vikinga! Što je onda s ostalim »izazovima«, koji su doveli do feudalizma, a među kojima je pitanje Vikinga samo jedan mali djelić? Nije dakle nikakvo čudo, što je Toynbee, kako ćemo još vidjeti, došao do zaključaka, koji uopće negiraju svaki historijski razvoj.

No nemojmo misliti, da cijelo društvo odgovara na »izazove«! To čini samo stvaralačka manjina, skupina »nadjudi« i »genija«. Oni doživljavaju promjene u svojim dušama i nastoje ih prenijeti na okolinu, tj. na inertnu, nestvaralačku masu. Ta je masa sposobna samo da mehanički imitira kreativnu manjinu, koja je »šarmira« i na taj način vlada njome. Kada stvaralačka manjina izgubi svoj »šarm«, ona postaje »dominantna«, vlada masom s pomoću sile, a to je znak, da se dotično društvo nalazi u stadiju propadanja. Toynbee sasvim prelazi preko konkretnih odnosa vladajućih klasa i masa koji, čini se, imaju malo veze se »šarmom«. Iznenadilo nas je, kad nam se engleski profesor Toynbee svojim izlaganjem o stvaralačkoj manjini i masi predstavio kao Nietzscheov učenik! Dakle se i takva »demokratska« shvaćanja mogu pojaviti u Engleskoj, čije narodne mase svojim kulturnim stupnjem, političkom aktivnošću i utjecajem nimalo ne odgovaraju slici inertne mase, koja slijepo kaska za velikim ličnostima! Potrebno je tom prilikom istaći, da je Toynbee odvjetak aristokratske porodice.

U skladu s tendencijom njegova rada, Toynbeeja najviše zanima propast civilizacija. Shemu propasti civilizacije konstruirao on prema grčko-rimskom društvu, koje ga najviše impresionira, vjerojatno zbog toga, što je u njemu niklo kršćanstvo. Evo, kako po Toynbeeju propadaju civilizacije: Stvaralačka manjina, koja je vladala nad masama svojim »šarmom«, ne može više uspješno odgovarati na »izazove«. Ona postaje dominantna i gubi svoju privlačnu moć, koju zamijenjuje nasiljem. Posljedice ove promjene jesu militarizam (koji je »moralna« bolest i naše »zapadne« civilizacije) i klasna borba. Ovim ratovima društvo vrši »samoubojstvo«. Naglu propast zadržava stvaranje univerzalne države, ali je ne sprečava, jer sada po Toynbeejevoj shemi dolazi na red »socijalna shizma«. »Nutarnji« proletarijat ne smatra više državu svojom, odvraća se od nje i stvara »univerzalnu« crkvu, a vanjski »proletarijat« — barbari — ruše društvo. Ovdje imamo jednu od protivurječnosti u bitnim postavkama teorije, kojima ovo djelo fantazije obiluje. Ta čuli smo, da samo kreativna manjina može nešto stvoriti, a mase je slijepo slijede. A sada odjednom saznajemo, da »inertne« mase stvaraju čak »univerzalnu« crkvu, koja je po Toynbeejevoj koncepciji cilj i svrha historije! Ova vrlo vulgarna shema mogla bi se, dakako uz bitne zamjerke, još nekako primijeniti na rimsko društvo, ali Toynbee nas svojim nenaučnim akrobacijama želi uvjeriti, da su na isti način propale sve civilizacije, koje je nabrojio. Među njegovim štovateljima, koji sve to ne smatraju izvještačenom šablonom već sistemom svjetsko-historijskog značenja, nalaze se sigurno mnogi koji odbacuju marksizam, jer smatraju da je — šablona.

Zaključili smo dakle, da je Toynbeejev sistem izgrađen na strogom determinizmu i da »zapadna« civilizacija mora propasti na isti način, na koji su propale sve dosadašnje civilizacije. Jer kakav bi inače smisao imala ta cijela golema kon-

strukcija, negoli da upravo to dokaže! Ali logici ima malo mjesta u Toynbeejevu radu! On nas, naime, uvjerava, da su sve civilizacije propale doduše na isti način, ali vlastitom krivnjom ljudi, tj. samoubojstvom! Civilizacija može teoretski živjeti — vječno! Zapadna civilizacija ne mora propasti, ako ćemo biti pametni i slušati savjete prof. Toynbeeja! Time smo došli do suštine njegove filozofije historije!

Što dakle treba da radimo, ako želimo da održimo »zapadnu« civilizaciju? Opširan odgovor na to pitanje dat će Toynbee tek u jednom od svezaka, koji još treba da izadu. (Sudeći po njegovu planu, on je objavio tek polovicu svoga golemog djela.) Ali se već u prvih šest svezaka jasno vidi, u čemu je stvar. Toynbee naimo tvrdi, da su samo prvobitni izazovi i odgovori vanjske prirode, a da se kasnije prenose prema unutra, na duhovno polje. Što se u vanjskom svijetu događa, nije uopće važno! Ta i problemi »zapadne« civilizacije jesu sasvim duhovne naravi! Cilj historije je duhovno »samoodređenje« (selfdetermination), a od proizvoda duha najvažnija je religija. Duše se moraju odvratiti od materijalnog svijeta k carstvu božjem (čak i vrag se spominje na stranicama »A study of history«!), jer se svjetska univerzalna crkva, koja jedina može donijeti spasenje, nalazi izvan Toynbeejeva začarana kruga nastajanja i propadanja civilizacija, a prema njoj teži cijeli razvoj!

Toynbee je, dakle, pisao svojih šest ogromnih tomova, a napisat će ih najmanje još jednom toliko; on je razlagao svoju kaotičnu kombinaciju teorija, koje su prije njega na manje poetičan način, ali kraće i logičnije već izrekli mnogi filozofi historije od Montesquieua do Spenglera, samo zato, da od »čovječanstva« zahtijeva da se vrati na početak V. st. n. e. i da stvori Civitas Dei sv. Augustina! Jedino se na taj način može ovjekovječiti »zapadna« civilizacija!

Ova filozofija »otkrovenja« može biti razlog Toynbeejevoj slavi, kojoj je vjerovatno mnogo pomogla i stanovita propaganda. Teološko tumačenje historije danas je za neke krugove u Evropi i u SAD prihvatljivo i poželjno, jer poslije svakoga velikog rata, a naročito poslije II. svjetskog rata i njegovih strašnih posljedica, mnogi mali traže utjehe u religiji, a mnogi veliki koriste se njome u svoje političke svrhe.

Interesantno je, da Toynbee svojim privlačnim i pjesničkim načinom izlaganja, te mnoštvom i raznolikošću problema može impresionirati pojedince i u našoj zemlji. Tako čitamo u beogradskom listu »Umetnost i kritika«, br. 1 od 24. V. 1953, prikaz Toynbeejeva djela od Karla Ostojića. Toynbeejevi se zaključci doduše odbacuju kao naučno neodrživi, ali cijeli članak, u kojem se Toynbee naziva »učenjakom«, odiše oduševljenjem za toga »velikog historičara«. Međutim, ni jedan historičar, pa bio on i blizak Toynbeejevu nazoru na svijet, ne može reći, da iza Toynbeejeva izlaganja stoji naučni aparat, koji bi bio i u najskromnijem opsegu adekvatan golemom materijalu, koji on tretira. Iz Toynbeejeva se djela osjeća, da je on pročitao izvanredno veliku literaturu sa svih mogućih područja historije, ali da nije uopće radio na izvorima, a to je osnovni preduvjet za svaki naučni rad. Fantazija, koju Toynbee posjeduje u zavidnoj mjeri, pripada umjetnosti, a ne nauci!

Navesti ćemo neke ilustracije za Toynbeejevu »naučnu« metodu: prenošenje zaključaka s jedne historijske manifestacije na sve ostale, umjesto da se svaka pojedina podvrgne naučnom istraživanju, pa da se tek onda stvore zaključci; niz pojmova, koji uopće nisu definirani, a ipak se s pomoću njih izvode najsmjeliji zaključci (na pr. pod pojmom »tehnika« Toynbee razumijeva uz sredstva za proizvodnju, kao tehniku obrade željeza, i »tehniku« latinskog alfabeta, grčke matematike i sl. a na koncu konstatira da »tehnika«, u koju se prema tome ubrajaju sve moguće pojave s raznih područja historijskog razvoja, ne djeluju uopće na rast civilizacija!); stvaranje historijskih zaključaka iz mitologije, biblije i književnosti; balast historiografije kroz stoljeća — uspoređivanje društva s čovječjim tijelom (stvaralačka manjina — proletarijat, glava — udovi!), a da ne govorimo o nizu

usporedbi s mravima, pčelama, psima itd., što Toynbeeja ne smeta da u principu odbaci uspoređivanje društva i prirode! Za potkrepljivanje svojih teorija Toynbee bira samo one primjere, koji mu odgovaraju. Preko primjera, koji govore protivno, naprosto prelazi. (Teorija: civilizacija se razvija samo u razmjerno neplodnim krajevima. Primjeri: Grčka, Holandija, Venecija, Brandenburg, Južno američko visočje. O protivnim primjerima, koji govore o razvoju civilizacije u plodnim krajevima kao što su doline Nila, Eufrata i Tigrisa, Toynbee šuti, jer kad bi ih uzeo u obzir, morao bi zaključiti, da geografske okolnosti ne igraju bitnu ulogu u razvoju civilizacija.)

Zbog kuriozuma potrebno je istaći Toynbeejevo »objašnjenje« pojave marksizma. Marksizam je religija — kaže on. To nas ne bi iznenadilo, jer je to mišljenje u građanskoj historiografiji vrlo rašireno. Ali Toynbee dalje objašnjava, da je suština marksizma u tome, što je Marx bio — Židov! Marx je samo obukao temeljna vjerovanja stare židovske religije u moderno ruho! Bog mu je mjesto Jehove »historijska nužnost«, »unutarnji proletarijat zapadnog društva« postao je mjesto židovskog naroda »izabranim« narodom, a Mojsijevo kraljevstvo bit će — diktatura proletarijata! Moramo biti zahvalni Toynbeeju, da nam je naposljetku postala jasna — suština marksizma!

Ne, Toynbeejeva »A study of history« nije naučno djelo! A budući da ono ima naučnih pretenzija, mora se osuditi i postaviti na svoje pravo mjesto. Zbog toga se moramo složiti s istaknutim njemačkim historičarom Hamptom (Historische Zeitschrift), koji kaže, da se s Toynbeejem ne može uopće diskutirati na naučnoj bazi, te da njegov rad može značiti direktnu opasnost za pravu nauku. Čini se, međutim, da je ta opasnost uglavnom već prošla. I građanska historiografija odbacuje sve više Toynbeejev nenaučni sistem, a njega ne ubraja među historičare, već među — pjesnike.

Mirjana Gross

Primjedba: Ovaj je članak već bio priređen za štampu, kada je u »Pogledima« br. 9—10/1953 izašao prilog V. Milića o Toynbeejevoj filozofiji historije, u kojem se daje sistematski pregled Toynbeejeva »filozofiranja«, tako da čitalac može dobiti prilično dobru sliku njegova cijelog sistema. Iako je Milić, manje više izrazito, odbacio gotova sva Toynbeejeva shvaćanja, njegov inače vrlo vrijedan rad daje po našem mišljenju sliku, koja je za Toynbeeja mnogo prepozitivna. Prema Miliću, ako smo ga dobro shvatili, Toynbeejevo je djelo, i pored mnogih teza, koje su za modernu nauku neprihvatljive, jedno po svom značaju veliko djelo. Mi smo se u svom članku osvrnuli na ovo stanovište, koje je, čini se, vrlo rašireno na »Zapadu«. Ali ima i tamo historičara, koji su, iako su Toynbeejevoj historijskoj koncepciji možda vrlo bliski, osudili našeg »filozofa« sa stanovišta historijske nauke uopće!

Sve u svemu mislimo, da ni Milić nije sasvim imun protiv naše nove »kulturne« bolesti — prekomjernog poštivanja različitih »zapadnih« teoretičara.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA VI.

1953

BROJ 1-4

NAKLADA »ŠKOLSKA KNJIGA« / ZAGREB

Redakcioni odbor

OLEG MANDIĆ

JAKŠA RAVLIĆ

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
Z A G R E B

Naklada »Školske knjige«, Zagreb, Prilaz J. N. A. 2. Štampanje dovršeno mjeseca
svibnja u »Tipografiji« u Zagrebu.